

Станоје БОЈАНИН*

Византолошки институт САНУ

Београд

**ТРОВАЊЕ ЂУРЂА БРАНКОВИЋА
ТОКОМ ОПСАДЕ СЕЛИМВРИЈЕ 1411. ГОДИНЕ
У СВЕТЛУ ПОЗНАВАЊА ОТРОВА
У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ**

Анстракт: Покушај тровања Ђурађа Бранковића током опсаде Селимврије 1411. године повод је да се испитају знања о отровима и тровању која су постојала у средњовековној Србији. Истраживање обухвата малобројне, али разноврсне изворе чија је природа података жанровски одређена. Размотрени су извори световног и црквеног права, као и извештаји из хроника, летописа и историја о појединачним догађајима, истинитим и легендарним. Ипак, најзначајнији извор јесте трактат о отровима из Хиландарског медицинског кодекса, који представља превод Авицениног текста о отровима из његовог Канона медицине. Анализа сачуваних извора омогућава нам да у ширем друштвеном контексту изнова размотримо опис Ђурађевог тровања у Константиновом *Житију деспота Стефана* и да укажемо на његову слободну интерпретацију у савременој историографији.

Кључне речи: отрови и тровање, Хиландарски медицински кодекс, Авицена, Душанов законик, номоканони, градски статути, средњовековна Србија.

Abstract: The attempt to poison George Branković during the siege of Selymbria in 1411 provides an opportunity to examine the knowledge about poisons and poisoning in medieval Serbia. The research includes few, but diverse sources of genre-determined data. Sources of secular and ecclesiastical legislation have been considered, as well as records from chronicles, annals and histories regarding individual events, both real and legendary. However, the most significant source is the treatise on poisons from the Hilandar Medical Codex, which is a translation of Avicenna's text on poisons from his Canon of Medicine. By analyzing the data from the surviving sources, we can reconsider the description of George's poisoning in Constantine's *The Life of Despot Stefan* in a broader social context and indicate the imprecise interpretation of the description in modern historiography.

Keywords: poisons and poisoning, Hilandar Medical Codex, Avicenna, Dušan's Code, nomocanons, statutes, Serbia, medieval Serbia

* sbojanin@gmail.com

1.

Године 1411. окупиле су се под Селимвријом (Силивријом) савезничке војске османског претендента на престо Мусе, једног од Бајазитових синова, међу којима су се налазили и српски одреди Ђурађа Бранковића, будућег владара Србије. Током опсаде града византијског цара, Муса је организовао гозбу на којој је намеравао да отрује Ђурађа, у чију је верност сумњао. Пошто је конзумирао отровну вечеру, Ђурађ је успео да преживи захваљујући познавању отрова, вештини своје пратње и медицинској опреми коју је могао да има уз себе. Догађај из Селимврије описао је Константин Философ Костенечки прилично сажето у *Житију деспота Стефана Лазаревића* следећим речима: *кѡмѡже н на вѣчерн отроков дасть. тѣ же отраженнѣ отровѣ нды н смъртн не подыѣтъ, обачѣ же колестн пострада,*¹ *које је на савремени језик пренео Лазар Мирковић: „он му је на вечери дао отрова. А овај имајући лек (одбијање) против отрова, и не умре, само пострада од болести.”*² Појам којим је Константин описао начин излечења представљен је на савременом језику у изразу „лек против отрова”, који се задржао у каснијем преводу Гордане Јовановић,³ док је на савременом бугарском језику употребљена реч „противотров”.⁴ Појам противотров присутан је и у раној научној литератури која је претходила преводима *Житија* на савремене језике.⁵ Такве интерпретације имале су утицај на каснију научну литературу, пошто су аутори сматрали да је Ђурађ оздравио употребом „противотрова”.⁶ У историографији је било

¹ „Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског. По двјема српско-словенским рукописима, изновице издао В. Јагић”, *Гласник СУД* 42 (1875) 301; Куйо Куев, Георги Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст*, Софија 1986, 405–406.

² *Старе српске биографије XV и XVII века: Цамблак, Константин, Пајсије*, превео Лазар Мирковић, са предговором П. Поповића, Београд 1936, 99.

³ Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, превод Гордана Јовановић, Београд 2009, 75.

⁴ Константин Костенечки, *Съчинения. Сказание за буквите. Житие на Стефан Лазаревич*, изданието е подготвено от А.-М. Тотоманова, Софија 1993, 176.

⁵ Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову*, Београд 1893, 346, „и имајући увек при себи против-отров, спасе живот, ма да је одболовао”; Stanoje Stanojević, „Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle”, *Archiv für slavische Philologie* 18 (1896) 445, „derselbe nahm... ein Gegengift”.

⁶ Миодраг А. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 98–99, „Ђурађ је одмах узео противотров”; Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 60, „али се Ђурађ спасао противотровом”; Dimitris J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*,

исказано и другачије мишљење о исцељењу, које у први план није стављало лек, већ је предност давало Ђурђевој „јаккој и здравог грађи”, која „није подлегла отрову”.⁷

Међутим, Ђурђево излечење је описано речима отраженне отровѣ нды које не указују изричито на деловање „противотрова”, односно супстанце која би у оболелом телу неутралисала унете отрове.⁸ Лексема *отраженије* је преведена као „одбијање”, у чијој је основи глагол отъразити, у значењу „одбити”.⁹ Писац нас, заправо, обавештава да је терапија коју је применио Ђурађ „одбила отров”. Мирковић је у свом преводу задржао ту реч, али у загради, објашњавајући је у основном тексту као конзумацију „лека против отрова”. У каснијој редакцији Мирковићевог превода уклоњена је реч у загради, па је гледиште дефинитивно померено са терапије „одбијања” на супстанцу, „лек против отрова”.¹⁰ Угледни преводиоци и добри познаваоци дела и језика Константина Философа Костенечког, као и рани историчари, утицали су својим интервенцијама и објашњењима на интерпретацију податка, који је прилично суздржано, можда не на први поглед јасно изречен. Стога, намеће се питање да ли се у пищевом сажетом опису може несумњиво препознати употреба противотрова или је допуштено разматрати примену другачије врсте терапије која је у датим околностима била најпогоднија? У виду имамо два основна начина лечења (било их је више) који су изложени у средњовековним медицинским приручницима. Један је разбијање и кварење (*destruere et coagulare*) отрова, усмерен на успостављање комплексиске равнотеже у телу пацијента поремећене тровањем (хуморална теорија), што упућује на деловање противотрова унутар организма, а други представља избацивање (*expellere*) отрова путем повраћања, знојења, пражњења бешике и црева.¹¹ На први поглед се можда може стећи утисак да се

Leiden–Boston 2007, 170, „survived Musa’s poisoning by taking an antidote”; Маја Николић, *Византијски писци о Србији (1402–1439)*, Београд 2010, 67. Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. 1, Београд 1952, 344 помиње неуспео покушај убиства тровањем, али не и начин избављења. Податак о тровању не налази се код Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Сарајево 1971, ни у *Историја српског народа II*, Београд 1982, 86.

⁷ Чедомиљ Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић. Господар Србима I*, Београд 1880, 32.
⁸ Према начину деловања, разликују се физиолошки и хемијски противотрови, Momčilo St. Mokranjac, *Toxicološka hemija*, Београд 2001, 17–21 (прво издање 1949).

⁹ Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum*, Wien 1862–1865, 528.

¹⁰ Константин Филозоф, *Повест о словима – изводи. Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, 112.

¹¹ Frederick W. Gibbs, *Poison, Medicine, and Disease in Late Medieval and Early Modern Europe*, London–New York 2019, 93–94, n. 91.

наведене методе лечења не разликују много од данашњих, што није случај. У историографији је занемарена чињеница да су корпуси знања о отровима и лечењу од тровања средњовековне и савремене медицине различити и да се савремени токсиколошки концепти не могу непосредно применити у тумачењу Константиновог исказа.¹²

Константин је, такође, сажето описао и ток лечења од тровања. Са свега три речи, под сливврию вратекааше („под Селимвријом лечаше се”),¹³ указао је на то да оздрављење није било брзо ни лако. Терапија која је господину Ђурђу спасила живот повод је да се размотре извесна знања о отровима која су могли поседовати непосредни учесници догађаја – сам Ђурађ, његова пратња и, касније, писац који је догађај описао. Са становишта лечења, таква знања могла су бити локалног обележја, усмено преношена или присутна у писаном облику у виду општепризнатих текстова тадашње науке. Као средство које је могло угрозити живот појединца, познавање отрова превазилазило је оквире медицинских вештина, имајући знатно шири друштвени значај. У овом раду биће представљени основни подаци из српских средњовековних извора, који се односе на различите друштвене аспекте у вези са отровима и тровањем. Међутим, од свих извора посебно се издваја трактат о отровима из Хиландарског медицинског кодекса који може пружити, бар оквирно, неке одговоре у вези са тровањем и лечењем у војном логору под Селимвријом.

2.

Замршене околности дугогодишњег грађанског рата за османски престо између Бајазитових синова довеле су Ђурђа Бранковића, сина господина Вука и госпође Марије (Маре), ћерке кнеза Лазара, под византијски град Селимврију крајем лета 1411. године.¹⁴ Тих година су у

¹² Према М. St. Mokranjac, *Toksikološka hemija*, 17–21, лечење од тровања је усмерено на избацивање отрова путем повраћања и испирања желуца и на узимање противотрова. Деловање супстанци не сагледава се, наравно, у категоријама давно одбачене хуморалне теорије, већ као реални физиолошки и хемијски процеси у организму.

¹³ „Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића”, 302; К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения*, 406; превод: *Старе српске биографије*, 99.

¹⁴ Прихваћено је датирање које опсаду доводи у везу са уговором Мусе и Венеције од 3. септембра, склопљеним под истим градом, Сима Ђирковић, *Допуне и објашњења*, у: С. Новаковић, *Срби и Турци*, 467; N. Filipović, *Princ Musa*, 500, нап. 642; D. J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid*, 169. Због другачијег рачунања, поједини аутори опсаду оквирно датирају „у јесен”, С. Новаковић, *Срби и Турци*, 348; К. Лиречек, *Историја Срба I*, 344; *Историја српског народа II*, 86; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 59.

унутрашње сукобе Османлија били укључени српски принчеви из династија Лазаревић и Бранковић. Борба против Сулејмана који је на османском престолу седео против воље своје браће пренета је најкасније почетком 1410. године из Мале Азије у Европу. Војне операције водио је млађи брат Муса, а главна попришта сукоба обухватала су централне и источне делове Балканског полуострва. Током борби које су се окончале 1413. г. у корист трећег брата Мехмеда, склопана су савезништва оптерећена неповерењем и сумњичењима, што је доводило и до издаја на самом бојном пољу. Деспот Стефан Лазаревић је те 1410. године пристао уз Мусу и ратовао против Сулејмана, који је годину дана раније војно подржао његовог брата Вука у борби за наслеђе државе њиховог оца, кнеза Лазара. Вук и његови сестрићи Ђурађ и Лазар су, са своје стране, били принуђени да се прикључе Мусиним присталицама и другим невољним савезницима. Обрти пуни неизвесности ређали су се један за другим: српски принчеви су пребегли Сулејману, Ђурађ је за њега ратовао, Вук и Лазар су убрзо по промени стране пали у Мусино заробљеништво и, као издајници, били погубљени. На крају, Сулејман је поражен и убијен фебруара 1411. године. Пола године касније, Мусина победничка војска се налазила под Селимвријом у намери да се дочепа Орхана, сина покојног Сулејмана. Током опсаде нестало је и оно мало поверења које је успостављено између Мусе и Ђурђа приликом преузимања некадашњих Сулејманових присталица. Да би избегао метеж и отворени сукоб унутар табора, Муса се одлучио на тајно убиство супарника путем отроване вечере. Покушај убиства није успео, јер је лечење од тровања предузето на време. Истовремено, на упозорења да Муса није одустао од своје намере, Ђурађ је, још увек болестан, устао из постеле и у знатној журби напустио табор некадашњег савезника. Као једино могуће прибежиште указао се град који је опседао. Под изговором напада на његове зидине, дигао је на узбуну део своје војске, са којом је у лажном јуришу прешао ницију земљу и предао се граду византијског цара. Преостали одреди који нису могли бити упозорени на опасност остављени су у непријатељском окружењу и, према речима Константина, били „заробљени” и „поклани”.¹⁵

¹⁵ Целовит преглед историје османског грађанског рата или „интерегнума” (1402–1413) пружа D. J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid*. Књига је настала у намери да „обезбеди поуздан наратив о догађајима” и да се „идентификују и изнова размотре” важна питања која чине бременитим истраживања тог периода, *ibidem*, 4. Посебно важна студија епохе потекла је из пера N. Filipović, *Princ Musa*. У српској историографији већа пажња је указивана на односе између Лазаревића и Бранковића и на српско-османске односе, С. Новаковић, *Срби и Турци*, 266–387; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 336–345; *Историја српског народа II*, 75–90; М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан*, 91–100; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 51–62.

3.

Константиново казивање о покушају убиства тровањем током војног похода вишеструко је интересно. Осврт на поменути догађај представља један у низу сличних примера који показују да је Константин испољио знатно интересовање како за различита савремена збивања тако и за она из њему временски блиске прошлости. Свом интересовању је знатно подредио начин излагања целокупног *Житија деспота Стефана*, истичући да пише пре као летописац него као писац „житија” једне особе.¹⁶ Помен о покушају убиства помоћу отрова имао је изванредан значај у време настанка дела (четврта деценија 15. века) пошто је представљао прекретницу у животу тада актуелног српског владара, деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456). Истовремено, Константиново излагање је стављено у функцију изградње негативне представе о Муси, некадашњем савезнику и потоњем главном непријатељу деспота Стефана. Пошто Ђурђев живот није део основног излагања, епизода о тровању није обликована у класичном житијном, дихотомијском наративу у којем су умешане натприродне силе. Негативног јунака на недео не подстиче „наговор врађи”, нити јунака од смрти спасавају молитве упућене Богу, анђелима и свецима. Пред нама је сведочанство о несвакидашњем догађају који је представљен у жанру летописа или хронике – о покушају тајног убиства супарника путем отроване вечере, о препознавању отрова и лечењу.

Константинов опис проширује наше увиде у део свакодневице епохе прожете грађанским ратовима почетком 15. века. Тада је од непосредног деловања истакнутих личности умногоме зависио исход догађаја на политичком, војном и шире друштвеном плану. У опису се недвосмислено открива пракса везана за познавање дрога које су могле послужити и као лек и као отров. Да ли су се у пртљагу српског велможе и господина Ђурђа поред претпостављених мелема, намењених видању рана задобијених у борби, могли налазити и лекови против друге врсте оружја – отрова? Подаци о медицинској опреми властелина и владара током одласка у рат и дужег одсуства од куће нису уобичајени у данас сачуваним изворима. Ипак, таква пракса могла је бити детаљније документована за неке друге државе и епохе, као у случају Византијског царства 10. столећа. Она показује са колико се пажње приступало лековима приликом одласка у оружане сукобе.

¹⁶ „Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића”, 327; К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения*, 425.

Постоји више византијских војних приручника који указују на опасност од тровања. Из средине 10. века сачувана су три састава цара Константина VII Порфиrogenита (945–959) о организацији војних похода византијске војске када се на њеном челу налазио цар.¹⁷ У трећем, најдужем трактату пописан је низ дрога, мелема и масти, по имену или збирно, које је требало укључити у владарску опрему ради лечења „људи и животиња”.¹⁸ У обавезне лекове укључени су шафран, алоја, кинамон, шећер, различита мирисна уља и смоле, као и дроге животињског порекла, мошус и амбра. Посебно су издвојени лекови против тровања, на првом месту теријак, и уз њега дрога *saganenum* у виду смоле, добијена од истоимене биљке званичног имена *Ferula Persica* Willd., из породице Umbelliferae.¹⁹ Затим следе „други противотрови” који нису именовани, и све те супстанце требало је употребити било као појединачне било као сложене лекове у комбинацији са другим дрогама. Списак није детаљно представљен, препуштајући избор конкретних дрога будућим царевима и њиховим лекарима. Основно упозорење цара-писца остаје, а то је да на располагању треба имати поуздане дроге у случају могућег тровања. Сличну поруку садржи један други војни трактат из истог столећа, *Sylloge Tacticorum*, чије ауторство није утврђено. У њему се војне старешине упозоравају на различите опасности од тровања – једне вребају од непријатељских отровних стрела (гл. 75.), а друге у затрованој храни и пићу које непријатељ оставља при повлачењу (гл. 59.). У трактату се препоручује да се пре и после јела узима лек справљен од листова руте (биљке из породице *Rutaceae*), ораха, смокве, бибера и глине са Лемноса (тера сигилата) ради заштите од тровања путем хране и пића (гл. 58.).²⁰

4.

Подаци о употреби отрова у историји средњовековне Србије постоје, мада су оскудни по броју и садржају. Углавном припадају војној историји

¹⁷ *Constantine Porphyrogenitus: Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, introduction, edition, translation and commentary by John F. Haldon, Wien 1990.

¹⁸ *Ibidem*, 106–109.

¹⁹ У грчком тексту назив дроге је ἡνίτζιν, *Constantine Porphyrogenitus*, 106, према E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Cambridge, USA – Leipzig 1914, 566, деминутив од ἡνον, дужи облик σαγάπηνον, *saganenum*. Cf. *Constantine Porphyrogenitus*, 212; A. B. Lyons, *Plant Names, Scientific and Popular*, Detroit 1900, 161; Paula De Vos, „European materia medica in historical texts: Longevity of a tradition and implications for future use”, *Journal of Ethnopharmacology* 132 (2010) 36.

²⁰ *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum*, translated by Georgios Chatzelis and Jonathan Harris, Routledge 2017, 93–94, 97–98.

и односе се на технику ратовања која је укључивала отровне стреле. Таква пракса сеже у прилично древна времена словенског насељавања Балканског полуострва (6–7. век) и током 10. столећа препозната је од Византијског царства као опасно оружје Јужних Словена.²¹ Подаци који се односе на конкретне догађаје потичу из познијег времена. У опису ходочашћа саског војводе Хенриха Лава у Свету земљу 1172. године наведено је да су у долини Мораве, близу места Равно, војводину дружину непријатељски дочекале локалне српске власти, које су је узнемиравале дуж пута отровним „пројектилима”, односно стрелама.²² Непуне две деценије касније, 1189. године, на истом путном правцу нападане су отровним стрелама (*sagittis toxicatis*) у више наврата коморе крсташке војске немачког цара Фридриха I Барбаросе, када је наводно живот изгубило неколико стотина људи.²³

За разлику од помена отровног оружја у описима ратних сукоба, подаци о отровима као тајном оружју често су сачувани у виду гласина или легендарних казивања. О тим гласинама сведочи у својој историји њихов савременик, некадашњи византијски цар Јован VI Кантакузин. Оне су се јавиле поводом изненадне болести и смрти цариградског патријарха Калиста и одређеног броја чланова његове пратње на двору српске царице Јелене, у монаштву Јелисавете, у Серу 1363. године, приликом преговора о важним политичким питањима. Неочекивани догађај са смртним исходом пружио је повод различитим нагађањима, које је писац и бивши цар одлучно одбацио као клевету.²⁴

Легендарна казивања о тровању потичу углавном из каснијих времена или се налазе у текстовима који су сачувани у познијим преписима и

²¹ Употреба отровних стрела код Словена помиње се у *Стратегикону* Псеудо-Маврикија почетком 7. века и неколико столећа касније у *Тактици* византијског цара Лава VI Мудрог (886–912), делу које се ослања на *Стратегикон*, прилагођавајући податке савременом искуству и пракси. О томе, *Византијски извори за историју народа Југославије* I, обрадили Фрањо Бришић, Мила Рајковић, Бариша Крекић, Лидија Томић, Београд 1955, 134, 261. Уп. Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957, 107; isti, „Ratna veština starih Slovena po svedočanstvu savremenih izvora”, *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 8–9 (1963) 87.

²² *Tela enim habent toxicata*, Ненад Фејић, „Западни писци и путници из времена крсташких ратова о Србима: од околности упознавања до образовања историјске представе”, у: *Европа и Срби*, ур. Славенко Терзић, Београд 1996, 121, 122, нап. 31. Уп. Г. Шкриванић, *Оружје*, 107.

²³ Н. Фејић, „Западни писци”, 123, нап. 34, 35; Уп. Г. Шкриванић, *Оружје*, 107.

²⁴ *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, обрадили Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ћирковић, Божидар Ферјанчић, Нинослава Радошевић, Београд 1986, 574–575.

компилацијама подложним различитим интерполацијама и интерпретацијама. Та се казивања углавном односе на сукобе у вези са наслеђем престола и задобијањем друштвене моћи. Према *Летонису попа Дукљанина*, отров је употребила краљица Јаквинта, пореклом из лангобардске породице из Барија у Италији и удовица краља Бодина, као средство у обрачуну унутар владајуће породице у Зети, почетком 12. века. Краљица је, наводно, сачинила „отровни напиток” (*potionem mortiferam*) у Котору, којим је усмрћен владар, припадник супарничке стране.²⁵ Изношење вести о сплеткама и тровању требало је код потомства да морално оцрни појединце који су, наводно, изван устаљеног наследног реда дошли на власт. Анонимни писац *Летониса* појачава тај утисак оптужбом да је краљица искористила прилику да стане пред умирућег супарника и оптужи друге чланове породице за тровање.²⁶ Сличне борбе за власт испуниле су последње године постојања средњовековне Србије. Изненадне смрти учесника сукоба подстакле су позније приповедаче да у њима препознају потајно тровање. Почетком 16. века, Теодор Спандуно (Спандуђино) је изнео податак да је деспотица Ирина, сестра његовог прадеде Георгија Кантакузина, била отрована од стране свог сина деспота Лазара (1457. г.) у борби за наслеђе преминулог супружника и оца, деспота Ђурђа. То је, по речима писца, изазвало велику омразу према починиоцу код његових вазала и суседа.²⁷ Изгледа да је иста судбина задесила самог Лазара (1458. г.), кога је према родослову сремских Бранковића, састављеном крајем 15. века, отровала његова властела (1458), отравою от своих властель хѣиень бываеть.²⁸ Примена отрова није се сматрала неочекиваним оружјем ни у породичним борбама крупне

²⁵ *Gesta Regum Sclavorum* I, *Критичко издање и превод*, прир. и прев. Драгана Кунчер, Београд 2009, 170, 171. Уп. Ђорђе Бубало, „Отрови”, у: *Лексикон српског средњег века*, ур. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд 1999, 482.

²⁶ У својим коментарима Тибор Живковић је изнео резерве у погледу податка о тровању, *Gesta Regum Sclavorum* II, коментар Т. Живковић, Београд 2009, 304.

²⁷ Theodore Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, translated and edited by Donald M. Nicol, Cambridge University Press 1997, 39. Податак је присутан у делима на италијанском језику насталим у 16. и почетком 17. века, међу којима је и Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1969, 128; о томе, видети К. Јиречек, *Историја Срба* I, 385. Византијски писци временски ближи догађају знају за Ирнин сукоб са сином, њену болест и изненадну смрт, али не помињу убиство, уп. Божидар Ферјанчић, „Византинци у Србији прве половине XV века”, *Зборник радова Византолошког института* 26 (1987) 188–192.

²⁸ Ђорђе Сп. Радојичић, „Из старе српске подунавске књижевности и писмености”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 3 (1958) 165, факсимил фолије, сл. 3; 168. Уп. М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 515.

властеле. Једна од верзија о успону Николе Алтомановића на власт у земљи свога стрица крајем седме деценије XIV века јесте та да је отровао своју стрину Гојиславу и стричевиће. Таква гласина се сачувала у историји Мавра Орбина, у којој је две стотине година касније изнова забележена у облику у којем је данас познајемо.²⁹ Позније и мање поуздане податке имамо у вези са смрћу господина Вука Бранковића, који је свој живот окончао 6. октобра 1397. године под непознатим околностима у Бајазитовом заточеништву. Поједини српски летописи његову смрт доводе у везу са тровањем (отрѣвен бысть).³⁰

5.

Законодавство јужнословенских држава препознавало је тровање као кривично дело. Према 109. члану Душановог законика (1349. г.), насловљеног „О отровима” (Ѡ отровѣх), особа која се бавила тровањем означена је као „мађионичар” (магнникъ) и „отровник” (отровникъ) и уколико би је ухватили на делу, кажњавана је „по закону светих отаца”.³¹ Наведено решење позивало се на постојеће законе у средњовековној Србији, усвојене грчке компилације црквеног и световног права, као што су словенски преводи Номоканона од стране Светог Саве и његових сарадника (око 1220. г.) и Синтагме Матије Властара из времена владавине Стефана Душана (1331–1355). У канонском делу Номоканона који је организован у 14 наслова (*грана*), тровање је изједначено са магијским вештинама.³² Такви погледи изнети су и у грађанском делу те

²⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 58; уп. Zdravko Šundrica, „Otrovi u dubrovačkoj republici”, u: isti, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva II*, Zagreb–Dubrovnik 2009, 159; Ђ. Бубало, „Отрови”, 482. На основу савремених докумената Гојислава, удовица Војислава, имала је другачију судбину пошто је уточниште нашла у Дубровнику, одакле је прешла у Албанију, Михаило Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 10; уп. С. Ђирковић, „Коментари и извори Мавра Орбина”, у: М. Орбин, *Краљевство Словена*, 315.

³⁰ Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд–С. Карловци 1927, 200, 220. Изнети податак савремена историографија сврстава у несигурну традицију, *Историја српског народа II*, 58; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 44; Ђ. Бубало, „Отрови”, 482; Марко Шуница, *Вук Бранковић: славни и велможни господин*, Београд 2014, 168.

³¹ *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354.*, издао и превео Никола Радојчић, Београд 1960, 64, 120. За коментар садржаја наведеног члана видети Сергије Троицки, „Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)”, *Споменик САН* 102 (1952) 11 и Александар Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 266–267. Уп. Ђ. Бубало, „Превод са објашњењима”, у: *Душанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010, 189.

³² Бављење магијом и тровањем обрађени су у 9. и 13. наслову (грани), од којих је први намењен клирицима, а други мирјанима, cf. Srygos Troianos, „Zauberei und Giftmischeri

књиге, скраћеној компилацији *Collectio tripartita*, изводу из Јустинијановог законодавства.³³ Један од важнијих канона на које се позива црквено право јесте 65. правило Светог Василија Великог (4. век), према којем су тровање и магија изједначени са убиством у прилично дугом, двадесетогодишњем одлучењу од Цркве.³⁴ Придруживањем Прохирина, византијског царског законика из 9. века Номоканону Светог Саве, уведена је смртна казна за убиство тровањем и за поседовање и продају отрова.³⁵ У Властаревој синтагми су обједињено, у једном поглављу, представљени уобичајени црквени канони и царске одредбе које се односе на магију, прорицања, вештичарење, астрологију и тровање. За разлику од канона, царске одредбе прописују смртну казну, пошто се за убицу сматрало свако лице које прави, продаје или поседује отрове.³⁶ Највећи део поглавља задржан је у скраћеној верзији Синтагме, једном од састава Душановог законодавства.³⁷ Ти концепти су били присутни у средњовековним српским и бугарским земљама и пре 1200. године – у тзв. Методијевом номоканону,³⁸ старијој словенској верзији Номоканона у 14 наслова познатој као Јефремовска крмчија,³⁹ или словенском преводу Еклоге, зборнику византијских царских закона из 8.

in mittelbyzantinischer Zeit”, in: *Fest und Alltag in Byzanz*, herausgegeben von Günter Prinzing und Dieter Simon, München 1990, 45.

³³ Грана 9, гл. 26, *Законоправило светоза Саве I*, Београд 2005, 712, изводи из одредаба Кодекса VII, 65: 2; IX, 41: 3; IX, 47: 16. О идентификацији чланова из Јустинијановог законодавства, видети С. Троицки, „Како треба издати Светосавску Крмчију”, 86.

³⁴ *Законоправило светоза Саве I*, 534; *Syntagma ton theion kai hieron kanonon IV*, ed. G. A. Rhalles, M. Potles, Athens 1854, 221; cf. S. Troianos, „Zauberei”, 42–43.

³⁵ Грана 39. „О казнама” садржи три поглавља у којима је за тровање прописана смртна казна. Издање словенског текста Прохирина према Иловичком препису Номоканона Светог Саве, Маријана Цибранска-Костова, *Прохирион / Закон градски. Юридическо наследство на православното славянство*, Софија 2021, 189, 209, 217, 336; превод поглавља на савремени српски језик, *Законоправило Светоза Саве: превод Сарајевског преписа*, Добрунска Ријека 2019, 322–323, 333–334, 339.

³⁶ Одредбе су преузете из Василика и Прохирина, Састав М, глава 1, *Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова*, изд. Стојан Новаковић, Београд 1907, 376–382. Матија Властар, *Синтагма*, са српскословенског превела Татјана Суботин-Голубовић, Београд 2013, 274–278.

³⁷ Тимошеј Флоринскиј, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, Приложения V, 183–184.

³⁸ Josef Vašica, Karel Haderka, „Nomokanonъ – Nomokánon”, in: *Magnae Moraviae fontes historici IV, Leges, Textus iuridici, Supplementa*, Brno 1971, 333.

³⁹ В. Н. Бенешевич, *Древне-славянская Кормчая XIV титуловъ безъ толкованій I*, Санктпетербургъ 1906, 32, 469, 500.

века чије су одредбе о тровању унете у Прохирон.⁴⁰ Довођење у везу отрова и магије присутно је и у различитим црквеним саставима намењеним покајничкој пракси Цркве.⁴¹ У једној од јужнословенских редакција Епитимијног номоканона Јована Посника, тровање је сврстано у категорију грехова са „бајањем”, „вечањем” и „чарањем”: ѿбаванїа и ѿтравленїа и вљѣвкованїа творити и дрѣга многа чародѣланїа.⁴² Духовна казна за убиство тровањем имала је облик привременог одлучења од Цркве, у виду забране причести, уз активно кајање исказано у седмогодишњем посту, од тога три године на хлебу и води.⁴³

Строге казне прописане су и у статутима источнојадранских градова и комуна који су током раног средњег века били део Византијског царства, а у познијим вековима у оквиру српских држава или са њима били у блиским економским и културним везама. Тровање је повезивано са магијом, што је у више градских статута описано истом или сличном фразом „*facere artes magicales uel herbarias*”⁴⁴ или „*fecerit erbariam uel maleficium erbarie*”.⁴⁵ Лица која су правила и користила отрове била су осуђивана углавном на смртну казну спаљивањем. Према Которском статуту, смртна казна се могла избећи плаћањем високе новчане казне од 100 перпера, од којих би половина ишла Комуни, а половина лицу против којег је отров справљен, или његовој породици.⁴⁶ Судбина тровача у Дубровнику била је нешто другачија уколико тровање није остварило свој циљ – уместо смртне казне, кнезу је остављено да донесе коначну

⁴⁰ *Die slavische Ecloga*, hrsg. von J. N. Šćapov, L. Burgman, Frankfurt am Main 2011, 88, 304, 324. Различита разматрања о пореклу превода, Десислава Найденова, „Правните паметници в Първото българско царство”, *Историческо бъдеще IX/1-2* (2005) 151–155.

⁴¹ Franck Collard, *The crime of poison in the Middle Ages*, trans. by Deborah Nelson-Campbell, Westport 2008, 14–15.

⁴² Требник из средине 14. века, Југославенске (Хрватске) академије знаности и умјетности (JAZU/HAZU) IIIa52, f. 200r.

⁴³ Rajko Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik II*, Ljubljana 1942, 322; Vatroslav Jagić, „Sitna gradja za crkveno pravo”, *Starine JAZU* 6 (1874) 140.

⁴⁴ *Statuta et leges civitatis Spalati*, opera J. J. Hanel, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium (даље: МНЈСМ), vol. II, Zagrabiae 1878, 174; *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae*, cura Simeonis Ljubić, МНЈСМ, vol. III, Zagrabiae 1882–1883, 137 (цитат из скрадинског статута); *Statutum et reformationes civitatis Tragurii – Statut i reformacije grada Trogira*, priredio Ivan Strohal, МНЈСМ, vol. X, Zagreb 1915, 64.

⁴⁵ *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214–1558)*, opera J. J. Hanel, МНЈСМ, vol. I, Zagrabiae 1877, 30–31.

⁴⁶ *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora*, knj. III, *Prepis originala Statuta grada Kotora iz 1616. godine*, Kotor 2009, 62; уп. Илија Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950, 124.

одлуку.⁴⁷ Формулације одредаба о спаљивању могле су исказивати отворени презир према тровачу, као у статуту града Трогира према којем је починитеља требало спалити „до пепела” (*usque ad cinerem*).⁴⁸

Крајња нетрпељивост према појединцима који справљају отрове и њиховим знањима испољена је у одредбама позноримског и византијског законодавства, које их искључују из породичног наследства. Иста санкција је прописана и за покушај тровања родитеља. Упоредо са постојањем поменутих словенских превода,⁴⁹ та су законска решења присутна и у статутима појединих источнојадранских комуна.⁵⁰

Законске одредбе које у везу доводе тровање и магију припадају ширим правним праксама заснованим на позноримском и рановизантијском праву (Теодосијев кодекс и Јустинијаново законодавство), које је баштинила средњовековна Европа.⁵¹ Такви погледи су, према мишљењу Франка Колара (Franck Collard), спречавали да се тровање разуме као посебна категорија кривичног дела током средњег века.⁵² У Србији се ова традиција препознаје у усвајању номоканонских компилација, терминологији њихових превода и интерпретацији члана из Душановог законика. У словенским преводима правних текстова препозната је вишезначност појма *фармаκός* (који је означавао тровача и мага), што показују речи *отравњикъ* (Номоканон), *чародѣиць*, *чародѣи*, *чаротворѣць* (Еклога, Прохирон, Номоканон) или *обавник* (Синтагма); лексема *фармакеја* (употреба дроге, тровање, врачање) преводила се као *отровѣство*, *чарованнѣ*, *отрављеннѣ* (Прохирон, Синтагма), понекад са обе речи, *чародѣианнѣ* или *отровѣство* (Синтагма), или као *швнлнннѣ* (Номоканон Јована Зонаре, Пећ №77, л. 223б), док је појам *фармаков* преводен као *отров* (*отрава*) и *дрога* (*зелнѣ*), *лек* (*цѣльба*) или *чарь*, *чарованнѣ*, (*датн*, *створнтн*)

⁴⁷ *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272; na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta V. Bogišića i K. Jirečeka*, прir. i прев. А. Шoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002, 330–331; cf. Z. Šundrica, „Otrovi”, 200.

⁴⁸ *Statutum et reformationes civitatis Tragurii*, 64; Z. Šundrica, „Otrovi”, 200.

⁴⁹ Лишавање наслеђа има порекло у Јустинијановој новели 115, 3. Оно је присутно у царским законима преведеним на словенски језик, у 7. *зачалу* Еклоге, *Die slavische Ecloga*, №7.4, 136, у 33. грани Прохирона, М. Цибранска-Костова, *Прохирон*, 189 или у глави 12. састава К, Властареве синтагме, *Матије Властара Синтагмат*, 345; Т. Флоринскій, *Памятники*, Прилож. V, 177.

⁵⁰ *Statuta civitatis Cathari* III, 87. За дубровачки и пољички статут видети Z. Šundrica, „Otrovi”, 200, n. 161.

⁵¹ F. Collard, *The crime of poison*, 11–15.

⁵² *Ibidem*, 12. На основу члана 109. Душановог законика, Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањинској држави*, II, *Историја кривичног права*, Београд 1931, 34, 110, сврстава тровање, уз магију, у кривично дело против вере.

чаробњанике, у значењу отров (Синтагма, Номоканон, Прохирон).⁵³ Исту вишезначност поседовале су латинске речи *herba*, у значењу отров и магично биље, и *herbarius*, у значењу тровач и маг (вештац),⁵⁴ док је у статутима источнојадранских комуна *herbaria* или *erbaria* била уобичајени назив за кривично дело тровања.⁵⁵ Наведена терминологија одражава истовремено и двосмисленост античког појма *φάρμακον*, у којем нису раздвојени лекови и снажне дроге од отрова, односно супстанце које лече од оних које су супротне функционисању људског тела.⁵⁶ Према појединим класификацијама, припадници апотекарске професије могли су бити сврстани у групу са чаробњацима и вешцима, чије су вештине виђене као штетне по здравље и живот појединца.⁵⁷

Световне и црквене одредбе откривају опште схватање о релативно широкој доступности отрова и њиховој примени, независно од друштвене припадности појединца. Употреба отрова без страха од казне могла се оправдати једино државним разлозима. Такве активности се нису обавезно сматрале за магију и кривично дело. Виђене као другачији облик политичког деловања, биле су поверене званичним телима заједнице и људима из медицинске и апотекарске струке. Познат је случај средњовековне дубровачке општине која је 1430. године интензивно радила на набавци отрова ради тровања свог огорченог непријатеља и суседа у Хуму, Радослава Павловића, човека краља Срба и Босне. Тада је дубровачка општина у тајности задужила свог апотекара да у Венецији набави поуздан и ефикасан отров.⁵⁸

⁵³ Кирилл А. Максимович, *Византијска Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славянско-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели*, научный редактор Людвиг Бургамнн, Часть 2, Frankfurt am Main 2010, 491; *Законоправило светога Саве I*, 505, 537, 712; *Die slavische Ecloga*, 304, 324; М. Цибранска-Костова, *Прохирон*, 64, 194, 209, 322, 336; *Матује Властара Синтагмат*, 380, 381–382, 558, 572. За грчке речи, видети *A Greek-English Lexicon I–II*, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, Oxford 1996, 1917; *Syntagma ton theion kai hieron kanonon IV*, 221, 233.

⁵⁴ J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. A Medieval Latin – French/English Dictionary*, Leiden 1976, 484.

⁵⁵ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922, 377–379; Z. Šundrica, „Otrovi”, 200, нап. 162.

⁵⁶ О термину *pharmakon*, F. W. Gibbs, *Poison*, 2–9, 28, 53.

⁵⁷ Према једном документу из 1192. године, насталом у Енглеској, F. Collard, *The crime of poison*, 44.

⁵⁸ Risto Jeremić, Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II*, Beograd 1939, 151; Bariša Krekić, „Da li su Dubrovčani pokušali da otruju Radosava Pavlovića 1430. godine?”, *Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine* 37 (1986) 129–142; cf. Z. Šundrica, „Otrovi”, 166–168.

Апотекарство је представљало занимање које је подразумевало поседовање знања о дејству и примени различитих дрога, па и оних које могу да повреду и убију. Од краја средњег века медицинско универзитетско образовање развијало се под све снажнијим утицајем теорије и писане речи,⁵⁹ што је продубљивало разлику у односу на неформално стечена знања лекара-практичара и познаваоца вештина које су се могле класификовати као враџбине и чарање.

6.

Време појаве Светосавског номоканона, источнојадранских градских статута и Душановог Законика (13. и 14. век) представља период интензивних подучавања медицине и фармације на европским универзитетима, као што су Монпеље, Падова, Болоња, Париз. Појава је обележена превођењем грчких и арапских аутора са арапског на латински језик, које је отпочело са делатношћу Константина Афричког, монаха из Монте Касина, крајем 11. века, а посебан замах добила у Толеду током наредног столећа. Ти преводи су имали посебан значај за развој европске токсикологије током позног средњег века, када настају мање или више оригинални састави о отровима. Њихово основно полазиште представља латински превод арапског трактата о отровима из Канона медицине персијског лекара и филозофа Ибн Сине или Авицене (980–1037).⁶⁰ Најзначајнија поглавља тог трактата преведена су са латинског на старосрпски језик.

Авиценин Канон медицине јесте дело енциклопедијског обележја у којем су обједињена античка знања Хипократа, Галена и Диоскорида са традицијама лечења из Персије и Индије.⁶¹ Канон медицине превео је Герард из Кремоне са својим сарадницима, крајем 12. века у Толеду, да би у наредном столећу Канон постао основни приручник на многим универзитетима и предмет учених коментара професора. Састав насловљен „О отровима” (*De venenis*) представља шести део (fen. 6) четврте књиге Канона и чини га пет трактата. У њима су изнесени

⁵⁹ О постепеном окретању средњовековне медицине од праксе ка теорији и подучавању лекара путем великих медицинских енциклопедија, углавном преведених дела арапских писаца, John M. Riddle, „Theory and Practice in Medieval Medicine”, *Viator* 5 (1974) 157–184.

⁶⁰ Frederick Gibbs, „Medical Literature on Poison, c. 1300–1600”, in: *Toxicology in the Middle Ages and Renaissance*, ed. P. Wexler, Academic Press is an imprint of Elsevier 2017, 159–166; F. W. Gibbs, *Poison*, passim.

⁶¹ S. H. Nasr, „Sina, Ibn”, in: *Dictionary of the Middle Ages* XI, ed. J. R. Strayer, New York 1988, 302–307.

погледи о отровима, њиховој класификацији, начинима лечења, рецепти. Они садрже детаљне описе отрова минералног, биљног и животињског порекла, као и низ разматрања о тровању путем уједа гмизаваца, четвороножних животиња и људи, инсеката и паукова.

Старосрпски текст Авицениних поглавља о отровима сачуван је у рукописној књизи из средине 16. века, у науци познатој као Хиландарски медицински кодекс.⁶² Књига садржи тематски уобичајене радове из средњовековне медицине и фармације који су преведени са латинског језика.⁶³ У данашњој верзији, хиландарски састав о отровима обухвата превод првих девет поглавља из првог трактата, преузетих према редоследу из латинског текста.⁶⁴

Хиландарски медицински зборник садржи основна знања из савремене арапске и европске медицине. Међутим, не може се са сигурношћу рећи када су његови медицински састави преведени, пошто је реч о словенској књизи јединственог садржаја. Данас се у науци сматра да је то учињено у различитим периодима (мада је то питање и даље отворено), и превод Авицениног текста се ставља у 14. век.⁶⁵ Постоје друге врсте извора које сведоче да се на превођењу медицинског штива са латинског језика радило током 14. столећа. То је запис лекара Николе који за себе казује да је превео извесну књигу са латинског на српски (отъ латиньске кнѣге на срѣпскоу кнѣгу), што је несумњиво састав медицинске садржине.⁶⁶ Отвореним остаје питање да ли су знањима из Авицениног Канона о отровима располагали и учесници догађаја под Селимвријом. Или, прецизније, да ли је Константин Костенечки познавао садржај данас сачуван у хиландарском рукопису, или основне концепте изнете у њему, када је описао, највероватније према казивању учесника (можда и самог

⁶² Станоје Бојанин, „Превод трактата о отровима из Авицениног Канона медицине у Хиландарском медицинском кодексу”, у: *Танка линија: између лека и отрова*, ур. Иван Станић, Јелена Манојловић, Снежана Мистровић, Београд 2021, 64–97.

⁶³ Мирко Д. Грмек, „Садржај и подријетло хиландарског медицинског рукописа бр. 517”, *Споменик САНУ* 110 (1961) 31–45.

⁶⁴ *Хиландарски медицински кодекс № 517. Фототипско издање*, Београд 1980, л. 159а–166б, 203а–204б (даље у тексту ХМК 1980). У штампаном издању прво поглавље је испуштено и остало необјављено и непеведено на савремени језик, *Хиландарски медицински кодекс № 517*, прир. Реља В. Катић, прев. Љубомир Котарчић, Младен Миливојевић, Горњи Милановац–Београд 1989, 155–157, 190–195, 354–356, 391–396 (даље у тексту ХМК 1989).

⁶⁵ За претпоставке о времену настанка превода појединих састава, видети ХМК 1989, xxxix.

⁶⁶ Јован Хаџи-Васиљевић, „Свети Прохор Пчињски и његов манастир”, *Годишњица Николе Чутића* 20 (1900) 100.

деспота Ђурђа), тровање и излечење у складу са основним знањима из токсикологије његовог времена? Постављено питање не би требало узети као пуко нагађање, пошто имамо у виду да је у другом свом делу, *Сказаније о писменех* (1423–1426), Константин унео податке о лечењу болести помоћу прилично егзотичне и ретке дроге назване *мумија*. Изнесени подаци су сасвим у складу са хиландарском верзијом салернске фармакопеје *Circa instans*, обавезним приручником апотекарске струке.⁶⁷

7.

Трактат о отровима отпочиње уводним поглављем у којем се износе основни концепти заштите од тровања путем хране. Авицена одбацује страх оних који се „боје да не узму отров” саветујући их „да мудро живе” и да у себе не уносе сумњива јела и пића. Храну је требало испитати „пре једења”, усмеравањем пажње на укус и мирис послуженог јела. Саветује се избегавање јела која су исувише слана, кисела, слатка или миришљава, као и слатких, киселих и мутних вина. Поглавље указује на значај пуног и празног стомака у случају тровања јер је дејство отрова слабије у пуном стомаку, пошто се отров лакше вари и спречава се да уђе у „жиле”, тј. крвне судове и „удове”. Пун стомак, такође, олакшава повраћање, било да је подстакнуто „од себе”, било „са биљем”.⁶⁸

Друго поглавље садржи класификацију отрова према начину њиховог деловања и њиховој снази. Једни делују путем квалитета (кажџт своа кџтџтва, *cum qualitate*) вруће, хладно, влажно и суво, док други својом формом и целом твари (*cum forma sua et tota substantia sua*), или као што стоји у старосрпском тексту, „наспрам своје моћи” (спротнџџ моцн своџџ).⁶⁹ У прву групу убрајају се отрови који подстичу труљење органа, као што је *лепуш маринуш* (*lepus marinus*), који се „на српском зове” морски зец,⁷⁰ или отрови који доводе до упале, као *еуфорбио* (*euphorbium*), тј. млечика,⁷¹

⁶⁷ Станоје Бојанин, „Мумија Константина Флософа Костенечког”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IV*, ур. Гордана Јовановић, Деспотовац 2013, 81–95. О практичној вредности фармакопеје *Circa instans*, J. M. Riddle, „Theory and Practice”, 171.

⁶⁸ ХМК 1980, л. 159а–б.

⁶⁹ ХМК 1989, 391–392; *Avicennae Arabum medicorum principis. Ex Gerardi Cremonensis versione, et Andreae Alpagi Bellunensis castigatione. A Joanne Costaeo, et Joanne Paulo Mongio annotationibus iampridem illustratus...* Tomus secundus, Venetiis, 1595, 198–199.

⁷⁰ То је животиња *Aplysia depilans*, која припада роду голих морских пужева, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda V*, Zagreb 1961, 272.

⁷¹ Дрога потиче од врсте биљака из породице Euphorbiaceae, Драгутин Симоновић, *Ботанички речник имена биљака*, Београд 1959, 191, чије је семе отровно, а њен сок на

или који изазивају хлађење организма као опијум, док је затварање дисајних путева последица тровања *иждеженим оловом* (plumbum).⁷² У отрове који делују свом својом твари убројани су *напелуш* (napellus), тј. једић⁷³, и *нарџици* (cornu spice), који нападају зглобове и природне отворе, односно целокупно човеково тело.⁷⁴ У поглављу су изложени и уврежени ставови античке медицине о нејасној граници између отрова и лека – ниједан отров „не убија човека” због своје природе (къствѡ нѡ), већ због превелике дозе (множѡствѡ нѡѡ). Уколико се дрога употреби „са мером”, има одлике лека, а „без мере”, постаје отров.⁷⁵ Указано је и на две основне методе лечења које су детаљније описане у наредним поглављима: избацивање отрова из тела путем излучевина, тзв. „обилно знојење” (шпѡтнѡ мнѡгѡ) и употреба дрога („биља”) које могу да „убију” отрове.⁷⁶

У трећем поглављу разматрају се особине и одлике отрова⁷⁷ јер они делују различито, у зависности од квалитета и начина њиховог уношења у организам, у виду хране или пића. Дејства отрова се препознају „по болести и белезима”, каже се у српском тексту, односно по симптомима, као што су „прегрижење”, „пресецање”, „изједање”, „пробадање по целом телу”. У представнике љутих, оштрих и сувих отрова убројани су, између осталих, арсеник и жива, названа *аргентум вивум* (argentum vivum). Тешке упале, висока температура, обилно знојење и црвенило у очима указује на присуство еуфорбија (млечике), док осећај хладноће, несвестица и дубок сан откривају присуство наркотика. Отрови се, такође, препознају по мирисима који потичу из уста оболелих, путем подригивања или повраћања. Отровани опијумом смрди на опијум, док

кожи изазива запаљење и пликове, Jovan Tucakov, *Lečenje biljem: fitoterapija*, Beograd 1984², 485–486.

⁷² Дрога минералног порекла описана је у старим фармакопејама, P. De Vos, „European materia medica”, 33.

⁷³ *Aconitum napellus* L, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 8; посебно је отровна кртола биљке, Ј. Тусаков, *Lečenje biljem*, 364–366, на шта упозоравају и њена друга народна имена, „вучји чемер” или „пасје зеље”. Један од српских народних назива је и *налип* (*налипен*, *налијен*), исто, 366, у којем се непосредније препознаје средњовековна научна номенклатура. Та варијанта имена постала је и назив за отрове уопште, Тихомир Ђорђевић, *Наши народни живот* IV, Београд 1931, 104.

⁷⁴ У старосрпској верзији стоји: *ѡхватаю вѡе тѡло на кднѡ час*, ХМК 1989, 391.

⁷⁵ ХМК 1989, 391. F. W. Gibbs, *Poison*, 25–26, 51–52, passim, сматра да Авиценино увођење *tota substantia sua* у опису деловања отрова чини благи отклон од поменутих античких погледа на лек и отров, о чему се подробно расправљало у позносредњовековним латинским текстовима о отровима.

⁷⁶ ХМК 1989, 391; *Avicennae Arabum medicorum principis*, 199, „per sudorem & similia: aut per curationem contrariam”.

⁷⁷ Исто, 392–393.

подригнуто које је описано као смрад „мртвог пса” указује на тровање шпанском мушицом⁷⁸ или морским зецом. На препознавање отрова указују и реакције пацијента после повраћања. Уколико оболели није могао подићи очи и гледати, сматрало се да је отрован *летаргирумом* (lithargyrum), тј. олово-оксидом, уз опаску „да су многи умрли по повраћању”.⁷⁹

У четвртном поглављу су описане основне методе лечења. У ту сврху представљено је више од двадесет рецепата за справљање сложених лекова.⁸⁰ На самом почетку упозорава се да се не оклева (да не крџма) са лечењем које треба предузети док је тело још у снази. Две терапије су представљене као основне: избацивање отрова из организма и разбијање концентрације отрова (које чини отровни кљввати или разбити).⁸¹ Указано је на то да се теријак и тера сигилата сматрају сигурним средством које је свакога могло подстаћи на избацивање отрова повраћањем,⁸² док су неке друге дроге, пилуле или напици означени као клистири (глистирџ).⁸³ Рецептима је обухваћено више десетина дрога из сва три царства, биљног, животињског и минералног, које су намењене лечењу од тровања. Неке су биле приступачније јер су потицале из крајева југоисточне Европе и северног Медитерана, док су друге биле увезене из делеких азијских земаља. За ову прилику навешћемо свега неколико дрога које су улазиле у сложене лекове против отрова: перуника или *ириш* (iris),⁸⁴ балсамово дрво (саробалсамо),⁸⁵ претходно поменуто рута,⁸⁶ прах од изопа (hyssopus),⁸⁷ више врста бибера (бели, црни, дуги), шафран (сросус)⁸⁸ или, у трактату често присутна, *шика нарда* (spica nardi)⁸⁹ и др. Посебно на

⁷⁸ *Cantharis vesicatoria* L. у којем се налази супстанца *cantharidin*, John Scarborough, „Nicander’s Toxicology II: Spiders, Scorpions, Insects and Myriapods”, *Pharmacy in History*, Vol. 21, No. 1 (1979) 13, 29 p. 136.

⁷⁹ ХМК 1989, 192, 393.

⁸⁰ Исто, 393–395.

⁸¹ Исто, 1989, 395.

⁸² Исто, 1989, 194, 395.

⁸³ Исто, 1989, 394.

⁸⁴ *Iris* L, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 247.

⁸⁵ *Commiphora opobalsamum* Engl, P. De Vos, „European materia medica”, 32; James I. Miller, *The Spice Trade of the Roman Empire, 29. B.C. to A.D. 641*, Oxford University Press 1969, 101–102.

⁸⁶ *Ruta graveolens*, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 411.

⁸⁷ *Hyssopus officinalis* L, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 243.

⁸⁸ *Crocus sativus* L, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 149.

⁸⁹ У науци постоје две идентификације ове биљке. Једна је *Lavandula spica* L, Hans Wölfel, *Das Arzneidrogenbuch Circa Instans in einer Fassung des XIII. Jahrhunderts aus der Universitätsbibliothek Erlangen. Text und Kommentar*, Berlin 1939, 105, 141; A. B. Lyons, *Plant Names*, 217, лаванда, деспик, тј. шпик(и)нарда из породице Labiatae. Друга

гласу биле су смесе смола, као што су *галбано смрдећи* (*galbani foetidi*)⁹⁰ и мира (myrrha), тј. измирна.⁹¹ Сложеним лековима додавао се мед ради укуса или би се поједини састојци варили у води или вину. Ипак, најприступачнији лекови препознати су у основним прехранбеним намирницама земљорадничких и сточарских заједница. То су пресно млеко, пресно кравље масло, гушчија маст, маслиново уље, семе *баусије*,⁹² репино семе, бели лук, целер, лешник, суве смокве, сок од дивљих јабука, мед и вино.

У поглављу се истичу и два основна правила или начина („два закона“) који помажу успешном лечењу: једно је идентификација отрова (вѣсн коего сѣтъ отровѣн), а друго утврђивање њихове природе (вѣсн коего сѣтъ љѣства).⁹³ Класификација отрова била је од значаја пошто се лечило према увреженом принципу да „супротно се супротивним лечи“ (*contraria contrariis curantur*). Врући и оштри отрови лечени су ублажавањем њихове оштрине помоћу дрога хладног и сувог квалитета, као што су бадемово уље, камфор,⁹⁴ ружина водица, па и лед. У лечењу хладних отрова (отровѣн стѣдѣнѣ), на пример опијума, користиле су се супстанце врућег квалитета, као што су *ашафетида* (*assa foetida*)⁹⁵, мелем од мошуса (мѣтѣлѣѣ мѣшѣѣн) и сл.⁹⁶ Наведени принцип могао је у слободном преводу бити описан и као „убијање отрова“ (в. горе).

Пето поглавље отпочиње дефиницијом „лекова против отрова“ (сѣтъ вѣлѣѣ спротив отровѣн), према којој они „не дају отровима да дођу до срца“

је да биљка припада роду *Nardostachys* из породице *Valerianaceae*, P. De Vos, „European materia medica“, 34; Michael Zohary, *Plants of the Bible. A Complete handbook to all of the plants with 200 full-color plates taken in the natural habitat*, Cambridge 1982, 205; J. I. Miller, *The Spice Trade*, 88–92, на српском језику познате као одољен, валеријана или маџина трава. За српске називе видети Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 266, 489.

⁹⁰ Галбано (*galbanum*) потиче од биљака које припадају роду *Ferula*, P. De Vos, „European materia medica“, 34; Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 540.

⁹¹ *Commiphora myrrha*, из породице *Burseraceae*, P. De Vos, „European materia medica“, 32; J. I. Miller, *The Spice Trade*, 104–105: *Commiphora myrrha*; уп. Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 136.

⁹² У средњем веку биљка *baucia* је идентификована као *Pastinaca* cf. H. Wölfel, *Das Arzneidrogenbuch*, 126, односно као пашканат, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 339.

⁹³ ХМК 1989, 395. У латинској верзији је другачије, *cuius generis et cuius speciei*.

⁹⁴ *Cinnamotum camphora* Nees et Eberm., Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 123.

⁹⁵ Дрогу биљке *Ferula assa foetida* L. чини стврднут сок одбијајућег мириса из ризома и корена, на шта се у средњовековној фармакопеји упозорава да „смрди моћно“ (смрѣди моћно), ХМК 1989, 296; cf. H. Wölfel, *Das Arzneidrogenbuch*, 5. Због тих одлика, један од њених данашњих назива је „ђавоља смола“, J. Tucakov, *Lečenje biljem*, 17, 220.

⁹⁶ ХМК 1989, 395; Дрога се добијала од мошусног говечета, *muscus*, P. De Vos „European materia medica“, 37.

(не дадџтъ отровом донтн къ срѣцѣ, non permittunt ipsum peruenire ad cor) и, према глоси у српском преводу, у желуцу се мешају (смѣшают се) са отровом и „узимају моћ отрову”, тј. неутралишу његово дејство.⁹⁷ Указано је на неколико противотрова познатих још из античких времена, као што су теријак, митридат, тера сигилата и њихови производи. У наводно поуздане противотрове уврштене су и нове дроге, преузете из арапске медицине, као што су безоар камен (алъбеџагарѣ, albezahar) и зедоарија. Пошто је било раширено веровање да безоар камен додиром одбија отрове или их избија из тела, често му се придавало апотропејско обележје.⁹⁸ Зедоарија, или бели исиот, у латинском и старосрпском преводу трактата названа *алгедуар* (algeduar), описана је као „многo чудно биље” које из организма „избаци (нѣдѣнѣтъ, expellendo) сваки отров”.⁹⁹ Поглавље доноси више нових рецепата и лекова против отрова који се у глоси српског превода називају „тајна биља која узимају моћ отрову”.

Следећа четири поглавља другачија су по садржају и структури. Она представљају појединачне описе отрова из минералног света. У шестом поглављу описан је „јерменски камен” који садржи „велике отрове”, у седмом жива, у осмом олово-оксид (PbO) и у деветом церузит, тј. олово-карбонат (PbCO₃).¹⁰⁰ У сваком поглављу представљено је дејство отрова, симптоми и терапија са више нових рецепата и пописом одговарајућих дрога. Тим описима завршава се хиландарски текст о отровима, најзначајнији састав из токсикологије у средњовековној Србији.¹⁰¹

8.

Сачувани писани извори о отровима нису бројни, али највећим делом преносе основне концепте и ставове о отровима који су постојали у средњовековној Европи и Медитерану. За то су, разуме се, заслужна преведена дела, која се према пореклу и жанровским одликама могу

⁹⁷ ХМК 1989, 395; *Avicennae Arabum medicorum principis*, 200.

⁹⁸ Безоар потиче од калцијума и других минерала који се таложе у органима, углавном бешици дивљих коза планинских предела, Zohar Amar, Efraim Lev, *Arabian Drugs in Early Medieval Mediterranean Medicine*, Edinburgh 2017, 187–190.

⁹⁹ ХМК 1980, 1596. *Curcuma zedoaria* Roscoe, припада породици Zingiberaceae, Д. Симоновић, *Ботанички речник*, 153. Биљка је ушла у употребу у Европи из арапске медицинске праксе и превода арапских текстова, Z. Amar, E. Lev, *Arabian Drugs*, 116.

¹⁰⁰ О рудама олова видети, Ivo Murati, Andrej Paulin, „Olovo”, у: *Tehnička enciklopedija IX*, ур. Hrvoje Požar, Zagreb 1984, 593, 595.

¹⁰¹ Детаљан преглед садржаја трактата о отровима у С. Бојанин, „Превод трактата о отровима”, 64–97.

поделити у две основне групе: извори световног и црквеног права и медицински састави. Хронике и летописи садрже разноврснија сведочанства која би требало да документују праксу, што углавном није случај. У малобројним описима ратовања сазнајемо о отровима као о саставном делу наоружања, док мање поузданих података садрже вести о употреби отрова у политичким обрачунама, од савременика углавном препознате као гласине, или су исказане у форми легендарних казивања уколико су од догађаја временски знатно удаљене. Као најважнији извор о отровима из медицинског корпуса знања, издвајају се преведена поглавља из Авицениног Канона медицине. То је текст научне средњовековне медицине намењен лекарима, којима се аутор изричито обраћа, чија терминологија не доводи отрове у везу са магијом, а кориснике текста са вешцима и „мађионичарима” у основном значењу тих речи. Авиценино дело је било прилично цењено међу професионалним лекарима, како на Западу у латинском и хебрејском преводу, међу Јужним Словенима на старосрпском, тако и на арапском језику у исламском свету, који је од друге половине 14. века отпочео постепено ширење на Балканском полуострву.

Константин нас обавештава да се Ђурађ отровао на вечери, конзумирајући сервирану храну и пиће. Током гошћења није се придржавао уобичајених упозорења да осмотри оброк, испита његове мирисе и укусе, или можда за то није имао прилике и није био нарочито вешт. По сазнању да је отрован, Ђурађ и његова пратња деловали су правремено, што је спасло живот будућем српском владару. Одабир терапије је вероватно учињен према приближној идентификацији отрова до које се дошло препознавањем симптома, тј. „белега”, као што су температура, дрхтавица, црвенило у очима, „пробадање” у телу, непријатни мириси који су потицали из даха отрованог, исповраћаног садржаја и других излучевина. Из прилично сажетог описа не можемо претпоставити који је отров Ђурађ унео у себе, нити детаљније знати о предузетој терапији и лековима. Једино о чему нас писац обавештава јесте да је Ђурађ по тровању био подвргнут лечењу које је назвао „одбијање” отрова.

У трактату из Хиландарског медицинског кодекса издвојене су две основне методе лечења, „развијање” (или „убијање” отрова) и „бљубање”, које спречавају отрове да из стомака доспеју до срца или „жила” (крвотока). У првом случају, узети лекови се у желуцу мешају са отровима да би „узели њихову моћ”, док се у другом, предузимају сви могући начини да се отров избаци из тела. Описујући преузету терапију

као „одбијање”, Константин у први план истиче радњу. Пишчеве речи требало би разумети пре као избацивање отрова, него као деловање противотрова у телу пацијента. Ипак, сажет и недовољно речит опис не искључује примену других познатих метода. До одстрањивања нежељене материје могло је доћи „од себе” или је потпомогнуто „биљем”, односно средствима која су подстицала повраћање и сл. Било да је оболели у својој опреми имао средства за изазивање повраћања и друге лекове, процес излечења је највероватније укључивао и намирнице које су се могле наћи при руци. Разним животињским мастима, биљним уљима, млеком и другом свакодневном храном могло је отпочети спасавање живота господина Ђурђа.

На крају овог истраживања можемо сматрати да су сви учесници догађаја под Селимвријом, Муса и његови кувари, познаваоци отрова, Ђурађ и његова пратња делили слична схватања и знања о отровима и да су деловали према извесним токсиколошким знањима средњовековне научне медицине. Основ тих знања налазио се у Авиценином Канону медицине, ауторитету ондашње арапске и европске науке. Захваљујући својој летописачкој склоности ка бележењу појединачних догађаја и срећној судбини будућег српског владара, Константин нам је оставио поуздано сведочанство о покушају тровања и начину исцељења, чији је опис сасвим у складу са ондашњим знањима медицинске науке и не противуречи немедицинским погледима на отров и тровање у српској и јужнословенској писаној култури.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Требник ХАЗУ (ЈАЗУ) Ша52, Хрватске (некад Југославенске) академије знаности и умјетности, Загреб. [Trebnik HAZU (JAZI) Ша52, Hrvatske (nekad Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb]

Требник Пећ №77, Манастир Пећка патријаршија. [Trebnik Peć №77, Manastir Pećka patrijaršija]

Објављењи извори – Published Primary Sources

A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum, translated by Georgios Chatzelis and Jonathan Harris, Routledge, London and New York 2017.

Avicennae Arabum medicorum principis. Ex Gerardi Cremonensis versione, et Andreae Alpigi Bellunensis castigatione. A Joanne Costaeo, et Joanne Paulo Mongio annotationibus iampridem illustratus... Tomus secundus, Venetiis, 1595, 200.

Constantine Porphyrogenitus: Three Treatises on Imperial Military Expeditions, introduction, edition, translation and commentary by John F. Haldon, Wien 1990.

Die slavische Ecloga, herausgegeben von J. N. Šćapov und L. Burgman, Frankfurt am Main 2011.

Gesta Regum Sclavorum I, *Крпичко издање и превод*, приредила и превела Драгана Кунчер, Београд–Манастир Острог 2009. [*Gesta Regum Sclavorum I, Kritičko izdanje i prevod*, priredila i prevela Dragana Kunčer, Beograd–Manastir Ostrog 2009]

Jagić, Vatroslav, „Sitna gradja za crkveno pravo”, *Starine JAZU VI* (1874) 112–156.

Nahtigal, Rajko, *Euchologium Sinaiticum. Starocerkenoslovanski glagolski spomenik*, Del II, *tekst s komentarjem*, Ljubljana 1942.

Spandounes, Theodore, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, translated and edited by Donald M. Nicol, Cambridge University Press 1997.

Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272; na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta B. Bogišića i K. Jirečeka, priredili i preveli A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, Dubrovnik 2002, 256–257.

Statvta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga II, *Prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom*, Kotor 2009.

Statvta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga III, *Prepis originala Statuta grada Kotora iz 1616. godine*, Kotor 2009.

Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae, cura Simeonis Ljubić, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, vol. III, JAZU, Zagrabiae 1882–1883.

Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae (1214–1558), opera J. J. Hanel, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, vol. I, Zagrabiae 1877.

Statuta et leges civitatis Spalati, opera J. J. Hanel, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, vol. II, Zagrabiae 1878.

Statutum et reformationes civitatis Tragurii – Statut i reformacije grada Trogira, priredio Ivan Strohal, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium, vol. X, Zagreb 1915.

Syntagma ton theion kai hieron kanonon IV, ed. G. A. Rhalles, M. Potles, Athens 1854.

Vašica, Josef a Haderka, Karel, „Nomokanonъ – Nomokánon”, in: *Magnaе Moraviae fontes historici*, IV, *Leges, Textus iuridici, Supplementa*, Brno 1971.

Wölfel, Hans, *Das Arzneidrogenbuch Circa Instans in einer Fassung des XIII. Jahrhunderts aus der Universitätsbibliothek Erlangen. Text und Kommentar*, Berlin 1939.

Бенешевич, В. Н., *Древне-славянская Кормчая XIV титуловъ безъ толкованій I*, Санктпетербургъ 1906. [Beneshevich, V. N., *Drevne-slavyanskaya Kormchaya XIV titulov bez tolkovaniy I*, Sanktpeterburgъ 1906]

Византијски извори за историју народа Југославије I, обрадили Фрањо Бришић, Мила Рајковић, Бариша Крекић, Лидија Томић, Београд 1955. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I*, obradili Franjo Barišić, Mila Rajković, Bariša Krekić, Lidija Tomić, Beograd 1955]

Византијски извори за историју народа Југославије VI, обрадили Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ћирковић, Божидар Ферјанчић, Нина Радошевић, Београд 1986. [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI*, obradili Ljubomir Maksimović, Ivan Đurić, Sima Ćirković, Božidar Ferjančić, Nina Radošević, Beograd 1986]

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало, Београд 2010. [*Dušanov zakonik*, priredio Đorđe Bubalo, Beograd 2010]

Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354, издао и превео Никола Радојчић, Београд 1960. [*Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354*, izdao i preveo Nikola Radojčić, Beograd 1960]

Законоправило светога Саве I, Београд 2005. [*Zakonopravilo svetoga Save I*, Beograd 2005]

Законоправило Светога Саве: превод Сарајевског преписа, „Дабар” – Издавачка кућа Митрополије дабарске, Добрунска Ријека 2019. [*Zakonopravilo Svetoga Save: prevod Sarajevskog prepisa*, „Dabar” – Izdavačka kuća Mitropolije dabarske, Dobrunska Rijeka 2019]

Константин Костенечки, *Съчинения. Сказание за буквите. Житие на Стефан Лазаревич*, изданието е подготвено от А.-М. Тотоманова, Софија 1993. [Konstantin Kostenechki, *Săchinenija. Skazanie za bukвите. Žitie na Stefan Lazarevich*, izdaniето e podgotveno от А.-М. Totomanova, Sofia 1993]

Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, превод Гордана Јовановић, Београд 2009. [Konstantin Filozof, *Život Stefana Lazarevića despota srpskog*, prevod Gordana Jovanović, Beograd 2009]

Константин Философ, *Повест о словима – изводи. Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989. [Konstantin Filozof, *Povest o slovima – izvodi. Žitije despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1989]

„Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског. По двјема српско-словенским рукописима, изновице издао В. Јагић”, *Гласник СВД* 42 (1875) 223–328. [„Konstantin Filosof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskog. Po dvjema srpsko-slovenskim rukopisima, iznovice izdao V. Jagić”, *Glasnik SUD* 42 (1875) 223–328]

Кув, Кујо и Петков, Георги, *Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст*, София 1986. [Кув, Кујо и Петков, Георги, *Săbrani săchinenija na Konstantin Kostenechki. Izsledvane i tekst*, Sofia 1986]

Матија Властар, *Синтазма*, са српскословенског превела Татјана Суботин-Голубовић, Београд 2013. [Matija Vlastar, *Sintagma*, sa srpskoslovenskog prevela Tatjana Subotin-Golubović, Beograd 2013]

Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова, изд. Стојан Новаковић, Београд 1907. [Matije Vlastara Sintagmat. Azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila. Slovenski prevod vremena Dušanova, izd. Stojan Novaković, Beograd 1907]

Орбин, Мавро, *Краљевство Словена*, Београд 1969. [Orbin, Mavro, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1969]

Старе српске биографије XV и XVII века: Цамблак, Константин, Пајсије, превео Лазар Мирковић, са предговором Павла Поповића, Београд 1936. [Stare srpske biografije XV i XVII veka: Camblak, Konstantin, Pajsije, preveo Lazar Mirković, sa predgovorom Pavla Popovića, Beograd 1936]

Стојановић, Љубомир, *Стари српски родослови и летописи*, Београд–С. Карловци 1927. [Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd–S. Karlovci 1927]

Флоринскиј, Тимоџей, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ, Кіевъ* 1888. [Florinskiy, T., *Pamyatniki zakonodatel'noi deyatel'nosti Dušana, Carya Serbov i Grekov*, Kiev 1888]

Хиландарски медицински кодекс № 517, приредио Релја В. Катић, превели Љубомир Котарчић, Младен Миливојевић, Горњи Милановац–Београд 1989. [Hilandarski medicinski kodeks № 517, priredio Relja V. Katić, preveli Ljubomir Kotarčić, Mladen Milivojević, Gornji Milanovac – Beograd 1989.]

Хиландарски медицински кодекс № 517. Фототипско издање, Београд 1980. [Hilandarski medicinski kodeks № 517. Fototipsko izdanje, Beograd 1980]

Цибранска-Костова, Маријана, *Прохирон / Закон градски. Јуридическото наследство на православното славянство*, София 2021. [Tsibranska-Kostova, Mariyana, *Prohiron / Zakon gradski. Yuridicheskoto nasledstvo na pravoslavnoto slavyanstvo*, Sofia 2021]

Литература – Secondary Works

A Greek-English Lexicon I–II, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, revised and augmented throughout by H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars, With a revised supplement, Clarendon Press, Oxford 1996.

Amar, Zohar and Lev, Efraim, *Arabian Drugs in Early Medieval Mediterranean Medicine*, Edinburgh 2017.

Collard, Franck, *The crime of poison in the Middle Ages*, trans. by Deborah Nelson-Campbell, Westport 2008.

De Vos, Paula, „European materia medica in historical texts: Longevity of a tradition and implications for future use”, *Journal of Ethnopharmacology* 132 (2010) 28–47.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda V, Zagreb 1961.

Filipović, Nedim, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo 1971.

Gesta Regum Sclavorum II, Коментар Тибор Живковић, Београд–Манастир Острог 2009.

Gibbs, Frederick, „Medical Literature on Poison, c. 1300–1600”, in: *Toxicology in the Middle Ages and Renaissance*, ed. P. Wexler, Academic Press is an imprint of Elsevier 2017, 159–166.

Gibbs, Frederick W., *Poison, Medicine, and Disease in Late Medieval and Early Modern Europe*, London–New York 2019.

Jeremić, Risto i Tadić, Jorjo, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II*, Beograd 1939.

Kastritsis, Dimitris J., *The Sons of Bayezid. Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Leiden–Boston 2007.

Krekić, Bariša, „Da li su Dubrovčani pokušali da otruju Radosava Pavlovića 1430. godine?”, *Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine* 37 (1986) 129–142.

Lyons, A. B., *Plant Names, Scientific and Popular*, Detroit 1900.

Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922.

Miklosich, Franz, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum*, Wien 1862–1865.

Miller, James Innes, *The Spice Trade of the Roman Empire, 29. B.C. to A.D. 641*, Oxford University Press 1969.

Mokranjac, Momčilo St., *Toksikološka hemija*, Beograd 2001 (prvo izdanje 1949).

Murati, Ivo i Paulin, Andrej, „Olovo”, u: ur. Hrvoje Požar, *Tehnička enciklopedija IX*, Zagreb 1984, 593–604.

Nasr, S. H., „Sina, Ibn”, in: *Dictionary of the Middle Ages XI*, ed. J. R. Strayer, New York 1988, 302–307.

Niermeyer, J. F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. A Medieval Latin – French/English Dictionary*, Leiden 1976.

Riddle, John M., „Theory and Practice in Medieval Medicine”, *Viator* 5 (1974) 157–184.

Scarborough, John, „Nicander’s Toxicology II: Spiders, Scorpions, Insects and Myriapods”, *Pharmacy in History*, Vol. 21, No. 1 (1979) 3–34.

Sophocles, E. A., *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Cambridge, USA – Leipzig 1914.

Stanojević, Stanoje, „Die Biographie Stefan Lazarević’s von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle”, *Archiv für slavische Philologie* 18 (1896) 409–472.

Škrivanić, Gavro, „Ratna veština starih Slovena po svedočanstvu savremenih izvora”, *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 8–9 (1963) 81–125.

Šundrica, Zdravko, „Otrovi u dubrovačkoj republici”, u: isti, *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva II*, Zagreb–Dubrovnik 2009, 153–232.

Troianos, Spyros, „Zauberei und Giftmischerei in mittelbyzantinischer Zeit”, in: *Fest und Alltag in Byzanz*, herausgegeben von Günter Prinzing und Dieter Simon, München 1990, 37–51.

Tucakov, Jovan, *Lečenje biljem: fitoterapija*, Beograd 1984².

Zohary, Michael, *Plants of the Bible. A Complete handbook to all of the plants with 200 full-color plates taken in the natural habitat*, Cambridge 1982.

Бојанин, Станоје, „Мумија Константина Философа Костенечког”, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IV*, ур. Гордана Јовановић, Деспотовач 2013, 81–95. [Bojanin, Stanoje, „Mumiја Konstantina Filosafo Kostenečkog”, u: *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti IV*, ur. Gordana Jovanović, Despotovac 2013, 81–95]

Бојанин, Станоје, „Превод трактата о отровима из Авицениног Канона медицине у Хиландарском медицинском кодексу”, у: *Танка линија: између лека и отрова*, ур. Иван Станић, Јелена Манојловић, Снежана Мистровић, Београд 2021, 64–97. [Bojanin, Stanoje, „Prevod traktata o otrovima iz Aviceninog Kanona medicine u Hilandarskom medicinskom kodeksu”, u: *Tanka linija: između leka i otrova*, ur. Ivan Stanić, Jelena Manojlović, Snežana Mistrović, Beograd 2021, 64–97]

Бубало, Ђорђе, „Отрови”, у: *Лексикон српског средњег века*, ур. Сима Ћирковић, Раде Михалчић, Београд 1999, 481–483. [Bubalo, Đorđe, „Otrovi”, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, ur. Sima Ćirković, Rade Mihaљić, Beograd 1999, 481–483]

Грмек, Мирко Дражен, „Садржај и подријетло хиландарског медицинског рукописа бр. 517”, *Споменик САНУ* 110 (1961) 31–45. [Grmek, Mirko Dražen, „Sadržaj i podrijetlo hilandarskog medicinskog rukopisa br. 517”, *Spomenik SANU* 110 (1961) 31–45]

Динић, Михаило, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932. [Dinić, Mihailo, *O Nikoli Altomanoviću*, Beograd 1932]

Ђорђевић, Тихомир, *Наш народни живот IV*, Београд 1931. [Đorđević, Tihomir, *Naš narodni život IV*, Beograd 1931]

Историја српског народа II, Београд 1982. [*Istorija srpskog naroda II*, Beograd 1982]

Јиречек, Константин, *Историја Срба*, књ. 1, Београд 1952. [Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, knj. 1, Beograd 1952].

Максимович, Кирилл А., *Византијска Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славянско-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели*, научный редактор Людвиг Бургамнн, Часть 1–2, Löwenklau-Gesellschaft e.V., Frankfurt am Main 2010. [Maksimovich, Kirill A., *Vizantiiskaya Sintagma 14 titulov bez tolkovaniy v drevnebolgarskom perevode. Slavyansko-grecheskiy, grechesko-slavyanskiy i obratnyy (slavyanskiy) slovoukazateli*, nauchnyy redaktor L. Burgamnn, Chast' 1–2, Löwenklau-Gesellschaft e.V., Frankfurt am Main 2010]

Мијатовић, Чедомил, *Деспот Бурађ Бранковић. Господар Србима, Подунављу и зетском приморју I, Од ступања Бурђева на владу год. 1427. до*

првог ослобођења Србије од Турака год. 1444, Београд 1880. [Mijatović, Čedomilj, *Despot Đurađ Branković. Gospodar Srbima, Podunavlju i zetskom primorju I, Od stupanja Đurđeva na vladu god. 1427. do prvog oslobođenja Srbije od Turaka god. 1444*, Београд 1880]

Найденова, Десислава, „Правните паметници в Първото българско царство”, *Историческо бъдеще IX/1-2* (2005) 136–163. [Naydenova, Desislava, „Pravnite pametnici v Părvoto bălgarsko tsarstvo”, *Istorichesko b'deshte IX/1-2* (2005) 136–163]

Николић, Маја, *Византијски писци о Србији (1402–1439)*, Београд 2010. [Nikolić, Маја, *Vizantijski pisci o Srbiji (1402–1439)*, Београд 2010]

Новаковић, Стојан, *Срби и Турци XIV и XV века. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову*, Београд 1893. [Novaković, Stojan, *Srbi i Turci XIV i XV veka. Istorijske studije o prvim borbama s najездом turskom пре i после боја на Kosovu*, Београд 1893]

Пурковић, Миодраг, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978. [Purković, Miodrag, *Knez i despot Stefan Lazarević*, Београд 1978]

Радојичић, Ђорђе Сп. „Из старе српске подунавске књижевности и писмености”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 3 (1958) 159–177. [Radojičić, Đorđe Sp. „Iz stare srpske podunavske književnosti i pismenosti”, *Godišnjak Filozofskog fakuteta u Novom Sadu* 3 (1958) 159–177.]

Симоновић, Драгутин, *Ботанички речник имена биљака*, Београд 1959. [Simonović, Dragutin, *Botanički rečnik imena biljaka*, Београд 1959]

Синдик, Илија, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950. [Sindik, Ilija, *Komunalno uređenje Kотора od druge polovine XII do početka XV stoleća*, Београд 1950].

Соловјев, Александар, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980. [Solovjev, Aleksandar, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Београд 1980]

Спремић, Момчило, *Деспот Бурђа Бранковић и његово доба*, Београд 1994. [Spremić, Momčilo, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, Београд 1994]

Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави II, Историја кривичног права*, Београд 1931. [Teodor Taranovski, *Istorija srpskog права u nemanjičkoj državi II, Istorija krivičnog права*, Београд 1931]

Троицки, Сергије, „Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима)”, *Споменик САН* 102 (1952) I–VI, 1–114. [Troicki, Sergije, „Kako treba izdati Svetosavsku Krmčiju (Nomokanon sa tumačenjima)”, *Spomenik SAN* 102 (1952) I–VI, 1–114]

Ћирковић, Сима, „Допуне и објашњења”, у: Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1960³. [Ćirković, Sima, „Dopune i objašnjenja”, у: Stojan Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, Београд 1960³]

Ћирковић, Сима, „Коментари и извори Мавра Орбина”, у: М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1969. [Ćirković, Sima, „Komentari i izvori Mavra Orbina”, у: M. Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Београд 1969].

Фејић, Ненад, „Западни писци и путници из времена крсташких ратова о Србима: од околности упознавања до образовања историјске представе”, у: *Европа и Срби*, ур. Славенко Терзић, Међународни научни скуп 13–15. децембра 1995, Београд 1996, 115–126. [Fejić, Nenad, „Zapadni pisci i putnici iz vremena krstaških ratova o Srbima: od okolnosti upoznavanja do obrazovanja istorijske predstave”, у: *Evropa i Srbi*, ур. Slavenko Terzić, Međunarodni naučni skup 13–15. decembra 1995, Beograd 1996, 115–126]

Ферјанчић, Божидар, „Византинци у Србији прве половине XV века”, *Зборник радова Византолошког института* 26 (1987) 173–215. [Ferjančić, Božidar, „Vizantinci u Srbiji prve polovine XV veka”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 26 (1987) 173–215]

Хаџи-Васиљевић, Јован, „Свети Прохор Пчињски и његов манастир”, *Годишњица Николе Чупића* 20 (1900) 57–116. [Hadži-Vasiljević, Jovan, „Sveti Prohor Pčinjski i njegov manastir”, *Godišnjica Nikole Čupića* 20 (1900) 57–116]

Шкриванић, Гавро, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957. [Škrivanić, Gavro, *Oružje u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, Beograd 1957]

Шуица, Марко, *Вук Бранковић: славни и велможни господин*, Београд 2014. [Šuica, Marko, *Vuk Branković: slavni i velmožni gospodin*, Beograd 2014]

Stanoje Bojanin

**POISONING OF GEORGE BRANKOVIĆ DURING THE SIEGE OF
SELYMBRIA IN 1411 IN LIGHT OF THE KNOWLEDGE OF
POISONS IN MEDIEVAL SERBIA**

Summary

The article discusses the issues related to the knowledge about poisons and poisoning in medieval Serbia, in light of attempted poisoning of George Branković in 1411, described in the *Life of Despot Stefan* by Constantine the Philosopher Kostenečki. Several types of written sources related to different aspects of that knowledge have been explored. The surviving sources are few and contain data that do not go beyond the characteristics of their genre. Legal sources of secular and ecclesiastical origin do not perceive the crime of poisoning as a special category and connect it to magic. In the annals, the data on poisoning mostly consist of rumors and legends, unless they are descriptions of military tactics and poisonous weapons.

The most important source is a medical text from the Hilandar Medical Codex, which is a translation of Avicenna's Latin text on poisons (*De venenis*) from the Canon of Medicine, one of the most important works on toxicology in medieval Europe. Its existence in the Old Serbian language provides an opportunity to perceive the framework of possible actions taken by individuals in handling poisons and treating poisoning. The description of George's poisoning and healing that took place under the walls of Selymbria is also seen in that light. Constantine described the treatment as the "rejection of poison" (*odbijanje otrova*), i.e. its expelling from the body through vomiting or sweating, which is in line with the existing knowledge and practice (Avicenna's Canon). This is contrary to the views of loose interpretation in historiography, according to which the author allegedly described another treatment – the ingestion of special substances or "antidotes" (*protivotrovi*), which implies the operation against poisons inside the patient's body.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31.03.2022.

Коначно прихваћен за објављивање: 12.09.2022.